

ÚJ KÖNYVEK

Az illiberális demokráciáktól az illiberalizmusig

Recenzió

Sajó András – Uitz Renáta – Holmes, Stephen (szerk.):
Routledge Handbook of Illiberalism

(Routledge, London–New York, 2022, 998 oldal)

című könyvről

KOLLÁRIK FERENC*

A 20. század utolsó évtizedére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a demokrácia önmagában nem garantálja a liberális értékek és szabadságjogok előmozdítását és védelmét. Ennek a jelenségnek a leírására született meg és terjedt el az illiberális demokrácia kifejezés. Bár a koncepciót többen is bírálták, rövid idő alatt igen divatos fogalomná vált a politikatudományban. A jelenséggel kapcsolatos szakmai diskurzus azonban jelentősen módosult és kibővült az utóbbi években, ami az illiberalizmus önálló kutatási területté válását eredményezte. A fogalom valójában egy rendkívül komplex jelenséghalmazt takar, amely egyúttal számos ponton átfed más ideológiákkal, illetve koncepciókkal.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F52, K16

Kulcsszavak: illiberalizmus, illiberális demokrácia, demokrácia, törvények uralma.

* Kollárik Ferenc PhD, közgazdász, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, Globális Tanulmányok Intézet, Világgazdasági Tanszék. E-mail: ferenc.kollarik@uni-corvinus.hu ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8673-8345>

A kézirat 2024. július 4-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2024.68.7-8.81>

Abstract

From illiberal democracies to illiberalism

Review on the book of

Sajó, András - Uitz, Renáta - Holmes, Stephen (Eds.):

Routledge Handbook of Illiberalism

(Routledge, London-New York, 2022, 998 pages)

FERENC KOLLÁRIK

By the last decade of the 20th century, it had become increasingly obvious that democracy, in and of itself, did not guarantee the promotion and protection of liberal values and freedoms. The term illiberal democracy was coined and proliferated to depict this phenomenon. Although the concept has been criticized by many, it has quickly become a very fashionable term in political science. Nevertheless, the professional discourse on the phenomenon has changed and expanded significantly in recent years, leading to illiberalism becoming a separate field of research. In fact, the concept covers an exceedingly complex set of phenomena, which overlaps with other ideologies and concepts in numerous aspects.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F52, K16

Keywords: illiberalism, illiberal democracy, democracy, rule of law

Az illiberalizmus jelensége a 20. század végén került igazán az érdeklődés középpontjába, amikor megjelent Zakaria (1997) ma már klasszikusnak számító írása a *Foreign Affairs* hasábjain. Az 1997-es tanulmány, amely az illiberális demokrácia felemelkedését vizsgálta, szorosan összekapcsolta e két fogalmat, megkülönböztetve azt a demokrácia liberális változatától, amely már a korábbi időszakban is jellemezte a nyugati társadalmakat. Ez utóbbi típus többek között olyan értékekben ölt testet, mint a törvények uralma (*rule of law*), a hatalmi ágak (tényleges) szétválasztása, a szólásszabadság és a magántulajdon védelme. Zakaria (1997) szerint a fő kérdés nem (pusztán) az, hogy a (parlamentari) választások önmagukban demokratikus módon zajlanak-e le, hanem az, hogy a demokratikusan megválasztott rezsimek hatalomra kerülve mennyiben védelmezik (vagy támadják) az említett alkotmányos értékeket. Ebben a megközelítésben tehát a demokrácia nem jár együtt szükségszerűen a liberális (alkotmányos) értékek előmozdításával, mivel utóbbi a kormány céljainak függvényében alakul. Zakaria (1997) egyik lényegi következtetése, hogy amíg az alkotmányos liberalizmus jó eséllyel elvezet a demokráciához, addig ez az oksági kapcsolat megfordítva már nem feltétlenül állja meg a helyét (Zakaria, 1997).

Miközben Zakaria (1997) illiberálisdemokrácia-konceptiója igen népszerűvé vált, többen kritizálták is azt. Ebben a sorban említhető például Plattner (1998), aki

szerint a liberalizmus és a demokrácia két, egymástól el nem választható fogalom. Ennek oka érvelésében az, hogy a kettő között mindig is erős korreláció volt megfigyelhető a történelem során. Ilyen módon a demokratikus rendszerek jellemzően szabadabbak is, mint a kevésbé (vagy egyáltalán nem) demokratikus rezsimék. Ugyanígy, azok az országok, amelyek törekednek a különféle (egyéni) szabadságjogok előmozdítására és védelmére, jóval nagyobb valószínűséggel tartanak szabad és tiszta választásokat (Plattner, 1998).

Az illiberális demokráciával kapcsolatos diskurzus az utóbbi években jelentősen kibővült és átalakult. Ennek nyomán az illiberális jelzőt egyre inkább az illiberalizmus mint ideológia kezdte (illetve kezdi) felváltani, jöllehet a fogalom pontos tartalma meglehetősen homályos és erősen kontextusfüggő. A konceptualizációs problémát ráadásul tovább bonyolítja, hogy az illiberalizmus jelensége számos ponton átfed több más ideológiával és fogalommal, így például a konzervativizmussal és a populizmussal¹ (Laruelle, 2022).

A jelentős eltérések ellenére ugyanakkor mégis azonosíthatók olyan közös pontok, amelyek alapján lehetőség nyílik a jelenség meghatározására. Laruelle (2022) például olyan új ideológiai univerzumként definiálja az illiberalizmust, amely (1) bizonyos fokig koherens, (2) napjaink liberális felfogásának ellenpontját jeleníti meg, valamint (3) nemzetállami szintű és protekcionista megoldásokat kínál, elutasítva a multikulturalizmust és a kisebbségek jogait a többség javára (Laruelle, 2022:309).²

Az illiberalizmus tehát egyfajta ideológiai státuszt vívott ki magának az évtizedek során. A téma azonban egy igen szerteágazó és komplex kutatási területet ölel fel. Ezt a komplexitást igyekszik megragadni és egységes kötetbe foglalni a Sajó András, Uitz Renáta és Stephen Holmes szerkesztésében 2022-ben megjelent *Routledge Handbook of Illiberalism* című kézikönyv. Érdeemes kiemelni, hogy a kötet szerkesztői a fenti meghatározástól eltérően nem ideológiaként határozzák meg az illiberalizmust, hanem olyan társadalmi, politikai, kulturális és jogi jelenségek összességéként, amelyek az egyéni szabadság(jogok) erodálódását eredményezik. A szerkesztők ezen túlmenően azt is hangsúlyozzák, hogy az illiberalizmus nem feltétlenül jár együtt erőszakos megoldásokkal, ráadásul jól megfér a demokratikus rendszerekkel is (Sajó et al., 2022: xxi).

¹ A populizmus kutatása az utóbbi években szintén kiemelt terület volt. A populizmusról átfogó és részletes képet ad Kaltwasser et al. (2017) kézikönyve. A gazdasági populizmusról, valamint annak következményeiről Benczes (2022) írását érdemes említeni, míg a populizmus Közép- és Kelet-Európában tapasztalható változatairól Benczes (2024) nemrég megjelent szerkesztett kötete nyújt kiváló elemzést.

² A pontos definícióért lásd Laruelle (2022) munkáját.

A rendkívül népes szerzői kollektíva – akik között több neves hazai kutató is található – tíz nagyobb egységben (részben), illetve hatvanegy fejezetben tárgyalja az illiberalizmus témakörét. Annak ellenére, hogy a fejezetek számos különböző aspektusból közelítik a témát, az egyes nagyobb egységek mégis logikus struktúrát követnek, megteremtve ezzel a kötet koherenciáját. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a könyvben szereplő számos koncepció (jelentősen) eltérő és szubjektív definíciója, illetve interpretációja miatt ez a koherencia távolról sem mondható tökéletesnek.

Az első rész (1–8. fejezet) (szerzők: *Stephen Holmes, Helena Rosenblatt, Graeme Garrard, Gladden Pappin, Michael C. Behrent, Andy Hamilton, Wen-Chen Chang, Ulrich Wagrandl*) az illiberalizmus teoretikus hátterét, valamint részletes történetét tárja az olvasó elé. A szerzők kitérnek továbbá a liberalizmus kritikai megközelítéseiére is, és elemzik a konzervativizmus és az illiberalizmus meglehetősen bonyolult viszonyát.

A következő rész (9–12. fejezet) (szerzők: *Nenad Dimitrijevic, Leonardo Morlino, Ran Hirschl, Helena Alviar García – Günter Frankenberg*) az illiberális kormányzatok formáira, az egyes rezsimtípusokra fókuszál. Ahogyan Dimitrijevic kiemeli, e rezsimek némelyike – mint például a római kori diktatúra vagy éppen a despotizmus – jóval régebbi, mint maga a liberalizmus, míg egy jelentős részük a liberalizmus kortársának tekinthető (Dimitrijevic, 2022: 121).

A harmadik rész (13–22. fejezet) (szerzők: *Ruzha Smilova, Claudia Moatti – Christel Müller, Zoran Oklopčic, Mabel Berezin, Neil Walker, Paul Blokker, Rita Chin, Leila Hadj-Abdou, Pető Andrea, Aziz Z. Huq*) azokat az eszméket és (társadalmi, illetve politikai) erőket mutatja be, amelyek hajtóerőt szolgáltatnak az illiberalizmus terjedéséhez. Mint arra Smilova is rámutat, a 2010-es évek vége óta számos olyan esemény történt a (nemzetközi) politikai porondon, amely a liberális demokrácia erózióját jelezte a világ szinte valamennyi régiójában. Ezek között említhető például a sikeres Brexit-népszavazás az Egyesült Királyságban, a Trump-adminisztráció beiktatása az Amerikai Egyesült Államokban és a radikális jobboldal előretérése több európai országban (Smilova, 2022: 177).

A negyedik rész (23–27. fejezet) (szerzők: *Marlies Glasius, Steven Feldstein, Eileen Culloty – Jane Suiter, Michael Hamilton, Susanna Mancini – Nausica Palazzo*) az előző fejezetekkel szemben már a konkrét illiberális gyakorlatok bemutatására helyezi a hangsúlyt. Itt a szerzők nem az illiberális rezsimek rendszerszintű vizsgálatára, hanem azok építőköveire összpontosítanak. Ezek az illiberális gyakorlatok Glasius megfogalmazásában „[o]lyan [...] cselekvési minták, amelyek sértik

a személyek autonómiáját és méltóságát” (Glasius, 2022:339). A nem kormányzati (civil) szervezetek (NGO-k) mozgásterének szűkítése vagy éppen a média különféle eszközökkel történő korlátozása „jó” példái ezeknek a gyakorlatoknak – hogy csak kettőt említsünk.

Az ötödik rész (28–37. fejezet) (szerzők: *David Landau, Uitz Renáta, David Schneiderman, Jennifer L. McCoy – Murat Somer, Samuel Issacharoff – J. Colin Bradley, Mirosław Wyrzykowski – Michał Ziółkowski, Martin Krygier, Alan Greene, Nam Kyu Kim, Philipp Lottholz*) a kormányzat (*government*), valamint a kormányzás (*governance*) vonatkozásában elemzi az illiberális mintázatokat, kitérve többek között a társadalom polarizációjára, a választási eljárásokra, valamint a politikai pártok és a parlamentek működésére. Szintén ebben a részben kerül terítékre a független igazságszolgáltatás leépítésének kérdésköre is, amely az illiberális rendszerek kiépítésének és fenntartásának egyik meghatározó eleme.

A hatodik rész (38–43. fejezet) (szerzők: *Scheiring Gábor, Frank Furedi, Stanley Feldman – Vittorio Mérola – Justin Dollman, Bjarki Gronfeldt – Aleksandra Cichocka – Marta Marchlewska – Aleksandra Cislak, Csaba László, Paula Ganga*) a társadalmi, gazdasági, illetve pszichológiai mozgásokat állítja előtérbe. Scheiring fejezete például az illiberalizmus társadalmi kellékeit vizsgálja, amelyek között belöldi és nemzetközi elemek egyaránt találhatók. Előbbi kapcsán említi például a regionális polarizációra (is) visszavezethető jövedelemegyenlőtlenségek növekedését, míg utóbbival összefüggésben a nemzetközi gazdasági függési viszonyok erősödésére hívja fel a figyelmet (Scheiring, 2022:602–603.). A következő két fejezet (39. és 40.) az illiberalizmus pszichológiai hátterével foglalkozik, míg a 41. fejezet a politikai és társadalmi csoportdinamikát helyezi a középpontba. Az utolsó két fejezet (42. és 43.) az illiberális gazdaságpolitikákat, illetve a kelet-európai illiberalizmus gazdasági következményeit veszi górcső alá.

A hetedik rész (44–53. fejezet) (szerzők: *Tom Ginsburg, Hongyi Lai, Arun K. Thiruvengadam, Abdil Mughis Mudhoffir – Vedi R. Hadiz, Roberto Gargarella, Rafael Mafei Rabelo Queiroz – Thomas Bustamante – Emilio Peluso Neder Meyer, Dimitri A. Sotiropoulos, Halmai Gábor, Yves Bertoncini – Dominique Reynié, Halil Ibrahim Yenigun*) átfogó regionális kitekintést (egyben összehasonlítást) kínál, amelyben az egyes fejezetek a világ különböző országaiban, illetve régióiban működő illiberális rendszereket és gyakorlatokat mutatják be.

A regionális körképet követően a nyolcadik rész (54–57. fejezet) (szerzők: *Marie-Luisa Frick, Michael Lee, Anna M. Meyerrose, Elias Götz*) már kifejezetten a globális szempontokat emeli be a vizsgálatba. Az 54. fejezet az (univerzális) emberi jogok

és az illiberalizmus kapcsolatát járja körbe, míg az 55. fejezet a szabadkereskedelem (illetve általánosabban a gazdasági globalizáció és a globális kormányzás) témakörét öleli fel. Az utolsó két fejezet (56. és 57.) egyrészt a demokratikus visszaesés (*democratic backsliding*) nemzetközi okait keresi, másrészt a liberális világrend változását vizsgálja. Utóbbi fogalom a következő négy elemet foglalja magába: (1) magas szintű biztonsági interdependencia, amely ösztönzi az államközi együttműködést, (2) a nemzetközi szervezetek és intézmények sűrű hálózata, (3) nyitott és befogadó nemzetközi gazdaság, valamint (4) a liberális demokratikus eszmék és kormányzási gyakorlatok szinte általános elismerése (Götz, 2022:907).

A kilencedik rész (58–60. fejezet) (*szerzők: Benjamín García-Holgado – Aníbal Pérez-Liñán, Nicole Bolleyer, Benjamin Ardití*) arra hívja fel a figyelmet, hogy az illiberális rendszerek létrejötte egy hosszabb folyamatnak az eredménye, amit García-Holgado és Pérez-Liñán illiberalizációnak nevez. A folyamat több, egymást követő stációból tevődik össze, amely során az illiberális vezetőknek (politikusoknak) először is át kell venniük a kormányzást. Ezt követően el kell foglalniuk az addig autonóm módon működő állami intézményeket, majd korlátozniuk kell a független civil társadalmat. Az illiberalizáció sikere (vagy éppen kudarca) tehát attól függ, hogy az említett folyamat egyes lépéseit az adott szereplők milyen eredményesen képesek végrehajtani. Ez a megállapítás azért kiemelten fontos, mert az egyes szakaszok során lehetőség nyílik a liberális aktorok számára, hogy kihasználva a rezsim gyengeségeit, gátat szabjanak a folyamatnak (García-Holgado & Pérez-Liñán, 2022: 925). Végül, a tizedik rész (61. fejezet) (*szerző: Sajó András és Uitz Renáta*), amely egyben a kötet záró egysége is, a téma további lehetséges kutatási irányait vázolja fel.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a kötettel olyan hiánypótló munka született a témáról, amely rendkívüli mélységben járja körbe és elemzi az illiberalizmus összes fontos aspektusát. A könyv ezen túlmenően egy kifejezetten aktuális jelentéget mutat be, amely napjainkra szinte valamennyi régióban releváns témává vált a hétköznapiakban és az akadémiai szférában egyaránt. Az illiberalizmus meglehetősen komplex jellege miatt a kötet nemcsak önmagában ad hozzá új ismereteket a nemzetközi szakirodalomhoz, de több más kutatási területhez is jól illeszkedik. A kézikönyv így egyfelől elengedhetetlen forrás a szűkebb témával foglalkozó kutatóknak, ugyanakkor hasznos tudnivalókat nyújt(hat) a politikatudománytól eltérő diszciplínák (például közgazdaság-tudomány) művelői számára is.

Hivatkozások

- Benczes, I. (Ed.) (2024). *Economic Policies of Populist Leaders: A Central and Eastern European Perspective*. Routledge, London–New York, 279 p.
- Benczes, I. (2022). Taking Back Control over the Economy: From Economic Populism to Economic Consequences of Populism. *European Policy Analysis*, 8(1), 109–123. <https://doi.org/10.1002/epa2.1134>
- Dimitrijevic, N. (2022). Illiberal Regime Types. In A. Sajó, R. Uitz, & S. Holmes (Eds.), *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, London–New York, 121–141.
- García-Holgado, B., & Pérez-Liñán, A. (2022). The Weaknesses of Illiberal Regimes. In A. Sajó, R. Uitz, & S. Holmes (Eds.), *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, London–New York, 925–938.
- Glasius, M. (2022). Illiberal Practices. In A. Sajó, R. Uitz, & S. Holmes (Eds.), *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, London–New York, 339–350.
- Götz, E. (2022). The Crisis of Liberal World Order. In A. Sajó, R. Uitz, & S. Holmes (Eds.), *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, London–New York, 907–922.
- Kaltwasser, C. R., Taggart, P., Espejo, P. O., & Ostiguy, O. (Eds.) (2017). *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford University Press, Oxford, 724 p. <https://books.google.hu/books?id=X8Q9DwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>
- Laruelle, M. (2022). Illiberalism: A Conceptual Introduction. *East European Politics*, 38(2), 303–327. <https://doi.org/10.1080/21599165.2022.2037079>
- Plattner, M. F. (1998). Liberalism and Democracy: Can't Have One without the Other. *Foreign Affairs*, 77(2), 171–180. <https://www.foreignaffairs.com/articles/1998-03-01/liberalism-and-democracy-cant-have-one-without-other>
- Sajó, A., Uitz, R., & Holmes, S. (2022). Preface. In A. Sajó, R. Uitz, & S. Holmes (Eds.), *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, London–New York. xxi–xxv.
- Scheiring, G. (2022). The Social Requisites of Illiberalism. In A. Sajó, R. Uitz, & S. Holmes (Eds.), *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, London–New York. 599–615.
- Smilova, R. (2022). The Ideational Core of Democratic Illiberalism. In A. Sajó, R. Uitz, & S. Holmes (Eds.), *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, London–New York. 177–202.
- Zakaria, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76(6), 22–43. https://web.archive.org/web/20110118205752id_/http://www.unc.edu/~rlstev/Text/Illiberal%20democracy.pdf